

RÍTUS ÉS TÉRBELISÉG:

Gyermektemetkezések az óbabilóni kori Urban

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2
Az őskultusz és a gyermekek helye a mezopotámiai túlvilág elképzeléseiben	3
A sírok kutatásának lehetőségei és módszerek.....	4
Térbeliség	7
Sírformák.....	10
Mellékletadás.....	13
A sírformák, mellékletadási szokások és a térbeli elhelyezkedés viszonya	17
Következtetések.....	18
Irodalomjegyzék.....	21

2023. január

Bevezetés

A gyermekek és a gyermekkor kutatása a régészetben csak az utóbbi évtizedekben nyert teret, annak ellenére, hogy valójában csak a gyermekkel együtt lehet teljes bármelyik közösség, csak őket is megértve érthetjük meg a múlt bármely társadalmát. Ennek egyik oka, hogy a hozzájuk kapcsolódó régészeti bizonyítékok ritkábbak, mint a felnőtteké, és nehezebb is őket felismerni. Bár a történelemtudomány és a szociológia régóta foglalkozik a gyermekekkel, a régészetben csak az 1980-1990-es években vált önálló kutatási irányvá, elsősorban a feminista régészet hatására.¹ Az ókori Közel-Kelet kutatói is ekkor kezdtek el a gyermekek szerepére felfigyelni, azonban ezek a korai munkák inkább a jogi státusz kérdésével foglalkoztak.² A 2000-es évektől kezdve azonban, az őskori régészet hatására más területeken is egyre fontosabbá vált mind a gyermekek anyagi kultúrájának, mind a társadalmi szerepüknek vizsgálata, amelyek együtt egy holisztikus, bioszociális archaeológiai nézőpontú kutatást eredményeztek.³ Ennek köszönhetően az elő-ázsiai térség régészetében is egyre fontosabbá válik napjainkban a gyermekek és a gyermekkor kutatása, amelynek leggyakrabban előforduló régészeti bizonyítékai a gyermektemetkezések.

Az óbabilóni kor (i. e. 19–16. század) gyermektemetkezéseinek vizsgálatára a dél-mezopotámiai Ur (a mai Irak területén található Tell el-Muqayyar) városának lakónegyedei adják a legjobb lehetőséget. Ebben a korban ugyanis általában a lakóházakban temetkeztek, és itt tártak fel a legnagyobb összefüggő felületen magánlakóházakat.⁴

Az óbabilóni korú lakónegyedeket a Sir Leonard Woolley által vezetett, 1922 és 1934 között folytatott brit ásatás során tárták fel, publikációjukra azonban csak sokkal később, 1976-ban került sor.⁵

A város feltárt lakóházainak legnagyobb többsége az ásatók által AH és EM jelzésekkel ellátott lakónegyedekben található. Az egyes házakban előkerült archívumok alapján az EM városnegyedet főként a Nanna/Sîn szentélyéhez tartozó papi személyzet és családjaik lakták, míg az AH negyed házai a civil lakosság, kereskedők és üzletemberek tulajdonában voltak.⁶ Az AH és EM lakónegyedek mellett a kevésbé jó állapotban megmaradt EH városrészben, valamint Šulgi mauzóleuma és a korábbi királyi temető fölötti rétegben, és közvetlenül a városfal mellett

¹ Lillehammer 2018. A gender régészet és a gyermekkor régészetének párhuzamos fejlődéséről ld. Pawleta 2009.

² Garroway 2014, 1-2.

³ Lillehammer 2018.

⁴ Az óbabilóni lakóházak összefoglalása: Battini-Villard 1999; Miglus 1999.

⁵ Woolley – Mallowan 1976.

⁶ Charpin 1986; Van De Mieroop 1992.

is kerültek elő temetkezések, amelyek valószínűleg szintén lakóházakhoz tartoztak. Ezek az eredeti házak azonban, az ún. Mausoleum Site házainak kivételével már nem voltak régészetiileg megfoghatók,⁷ így nem megfelelőek a jelen kutatás szempontjából. Csak a pontos kontextussal rendelkező sírok adnak megfelelő lehetőséget a térbeliség vizsgálatára, amelybe így csak az AH és EM lakónegyedek, valamint a Mausoleum Site házaiban található temetkezések kerültek bevonásra.

Az első publikáció óta az Urban talált óbabilóni kori sírokkal keveset foglalkozott a kutatás, melynek egyik oka egyszerűen az, hogy a megelőző korszakból származó Királyi Temető látványos sírjai sokkal nagyobb figyelmet vontak magukra. A második évezredi magánsírok részletes elemzését E. M. Luby 1990-ben írt és azóta is publikálatlan disszertációjában⁸ végezte el. Sem ez a munka, sem az ókori Mezopotámia egyéb városaiból nagy mennyiségben ismert sírok elemzése⁹ nem foglalkozott kifejezetten a sírok térbeliségével, az azoknak helyet adó helyiségek eredeti rendeltetése és az oda temetett személyek háztartáson belüli státusza közötti lehetséges kapcsolatok feltárásával. Kutatásom ezeknek a kapcsolatoknak a rekonstrukciójára irányul, amelynek eddigi eredményei alapján a gyermektemetkezések azok, amelyek a legpontosabban körülhatárolható, temetkezési rítusában a legegységesebb szabályokat mutató csoportot alkotják.

Az őskultusz és a gyermekek helye a mezopotámiai túlvilág elképzeléseiben

Mezopotámiai szokásnak megfelelően a legtöbb sír a lakóházakon belül, a házak padlójában található. Ennek oka, hogy a halottakat továbbra is a család, a háztartási egység részének tekintették, amire legjobban az elsősorban az i.e. első évezredből származó őskultusszal kapcsolatos szövegek világítanak rá. A halotti rítussal és az ősöknek járó ún. *kispu* áldozatokkal foglalkozó források¹⁰ és a túlvilág leírását tartalmazó irodalmi szövegek szerint a megfelelő temetési eljárás és a rendszeres étel- és italáldozatok biztosították a halottak jólétét a túlvilágon, ahol ezek nélkül éhezés és nélkülözés lett volna a sorsuk. Ez az elképzelés megjelenik többek között a korszak túlvilági létről szóló legteljesebb irodalmi leírásában, a Gilgameš, Enkidu és az Alvilágban is.¹¹ Ugyanakkor ez a függési viszony nem egyoldalú volt, ugyanis nem csak az

⁷ Woolley – Mallowan 1976, 194.

⁸ Luby 1990.

⁹ Melyek közül módszertanilag az egyik legkiemelkedőbb példa Hauser 2012.

¹⁰ Az egyik ilyen forrás egy Nippurból származó szöveg (CBS 473 – BE 6/2) név szerinti is említi azokat az ősöket, akiknek *kispu* áldozatot mutat be a család, 5-6 generációig felmenően. Ezek az említett felmenők elsősorban a férfiak, valamint a nadītum nők. Ld. Wilcke 1983.

¹¹ ETCSL 1.8.1.4.

ősök voltak élő leszármazottaik áldozataira utalva: a családhoz tartozó holtak szellemei az áldozatokért cserébe túlvilági befolyásukat felhasználva segítették még élő családtagjaikat, ezáltal az élők és a holtak kölcsönösen függtek egymástól.¹²

Ezeknek a halál utáni viszonyokról szóló elképzeléseknek legalább egy részét az elvesztett gyermekekre is igaznak tekinthették. A gyermekeknek nem csak az életéről, de haláláról is jelentősen kevesebb írásos forrással rendelkezünk a felnőtteknél, ugyanis a temetkezési rítusok vagy a halotti áldozatok leírásakor szinte soha nem említik őket. Azonban ez korántsem jelenti azt, hogy ne lett volna helyük a mezopotámiai elképzelés szerinti túlvilágon. A Gilgameš, Enkidu és az Alvilágban Enkidu elmondása szerint a halva született kisgyermekek „mézzel és vajjal megrakott, arany és ezüst asztaloknál játszanak” az Alvilágban.¹³ Ez az Alvilág más lakóinak viszontagságos sorsától merőben különböző kép azt illusztrálhatja, hogy az elhunyt gyermekeknek olyan bőséget és boldogságot képzeltek el az őket elvesztő szülők, amely rövid életük során nem adatott meg nekik.¹⁴

A régészeti bizonyítékoknak – maguknak a gyermeksíroknak – a vizsgálata azt mutatja, hogy akárcsak a felnőtteket, a gyermeket is láthatóan nagy gonddal temették el, a temetkezési rítusokból pedig az látható, hogy bár számos jelenség a felnőttek sírjainál is megfigyelhető, mégis külön döntések, szokások és szabályok határozták meg egy gyermek nyugalomra helyezésének módját és helyét is.

A sírok kutatásának lehetőségei és módszerek

A temetkezési szokások vizsgálatához az uri ásatás publikációjából – amelyben csak az a 198 darab számozott sír került közlésre, melyeket Woolley említésre méltónak talált¹⁵ – Luby disszertációja és az UrOnline digitalizációs projekt¹⁶ segítségével, számos esetben Woolley digitalizált eredeti terepi jegyzeteinek felhasználásával, a publikált adatokkal való összevetésével összesen 267 darab olyan sírt tudtam összegyűjteni, amelyek egyértelműen köthetők voltak a 44 beazonosítható óbabilóni kori lakóház valamelyikének egy-egy helyiségéhez (1. ábra).

¹²A halotti rítust és az őskultuszt részletesen tárgyaló monográfiák pl. Tsukimoto 1985; Nasrabadi 1999; Hauser 2012.

¹³"Did you see my little stillborn children who never knew existence?" / "I saw them." / "How do they fare?" / "They play at a table of gold and silver, laden with honey and ghee." ETCSL 1.8.1.4.

¹⁴Valk 2016.

¹⁵Így a teljesen üres, illetve a nem korjelző kerámiamelegletet tartalmazó sírok gyakran hiányoznak. Woolley – Mallowan 1976, xvi.

¹⁶UrOnline.

	sírok száma (db)	a sírokban eltemetett személyek száma (db)
publikált, LG/n számozott sírok	198	247
összes (Woolley – Mallowan 1976, Luby 1990, UrOnline)	385	399
egyértelműen lakóházhoz köthető	299	297
egyértelműen helyiséghez köthető	267	261
ebből gyermekek	114	120

1. ábra – a kutatásba bevont sírok és az azokban eltemetett személyek száma

A vizsgálat szempontjából azonban ezen a ponton fontos kihangsúlyozni, hogy számos hiányossággal bír az ásatás, a terepi dokumentáció és a későbbi publikáció is, amely megnehezíti a kutatást. Nem ismerjük az egyes házak padlószintjeinek és ezáltal a bennük talált síroknak az egymáshoz viszonyított kronológiáját, az ásatás során nem készültek sírrajzok, sok melléklet nélküli – így az ásatók számára érdektelennek tartott – sír egyáltalán nem került közlésre.

Az előkerült emberi vázak nagy részét nem dolgozta fel antropológus, így egyáltalán nem érhető el számunkra információ az eltemetettek neméről vagy a maradványaik alapján esetlegesen megfigyelhető egyéb fizikai tulajdonságairól, és a korukról is csak olyan tág és szubjektív kategóriákban vannak feljegyzések, mint a felnőtt, gyermek és csecsemő. Az ásatás idején pár kiválasztott csontvázat, illetve koponyát Londonba szállítottak, néhányat közülük még ma is ott őriznek. 2003-ban Theya Molleson és Dawn Hodgson újrvizsgálta többek között az óbabilóni korra keltezhető 7 felnőtt vázát is és a legtöbbjükön erős fizikai terhelés nyomait figyelte meg, amelyek elsősorban a rendszeres teherhordástól keletkeztek, ebből azonban a teljes populációhoz képest rendkívül kis minta miatt nem lehet az egész városra vonatkoztatható következtetéseket levonni.¹⁷

Mindezek a hiányosságok elsősorban az ásatás korának tudható be, hiszen a város feltárása majdnem száz évvel ezelőtt történt. Emellett a feltárt terület nagyságából és a munkálatok sebességéből eredő hatalmas információmennyiség maga is indokolta a rögzített és később

¹⁷ Molleson – Hodgson 2003.

feldolgozásra és publikálásra került adatok szelektálását. Mindez azonban rengeteg információ elvesztéséhez vezetett, amelyhez még hozzájárult a feltárás és a publikálás között eltelt hosszú idő is. Részben ez az információvesztés is eredményezhette azt, hogy a kutatás az azóta eltelt időben keveset foglalkozott a második évezredi temetkezések kérdésével, amelyek a korábbi időszak sírjaihoz képest kevésbé gazdagok és látványosak, a későbbi időszakhoz képest viszont kevésbé jól adatoltak írásos forrásokkal.

A rendelkezésre álló, és ezáltal a kutatásba bevonható információk az egyes sírokról tehát a következők: a lakóház és a helyiség, amelyben található, az adott helyiség funkciója vagy ismeretlen rendeltetésű helyiség esetén a házon belüli elhelyezkedése, a sírforma, a melléklet, illetve az elhunyt kora (felnőtt vagy gyermek, illetve csecsemő). Egyes síroknál a tájolást, a test pozícióját és a mellékletek hozzá viszonyított helyzetét is feljegyezték az ásatók, azonban nem elegendő esetben ahhoz, hogy ezeket is érdemben vizsgálni lehessen.

A 267 darab sír közül 114 volt gyermekhez vagy csecsemőhöz köthető temetkezés, ezek összesen 120 gyermek maradványait tartalmazták.¹⁸ Ez a szám az összes eltemetett személyek számának 46%-a. Kissé eltérő arányt mutatnak az ugyanerre a korszakra tehető, Sippar-Amnānumban (Tell ed-Dēr) található, nagyméretű, gazdag háztartás, Ur-Utu házában sírjai is, amelyeknek részletes antropológia elemzése is elkészült. Az itt talált 33 személynek csaknem harmada gyermekkorban halt meg, a gyermekhalandósági arány pedig 48,5% volt.¹⁹ Ez megfeleltethető a klasszikus korra becsült, átlagosan 30-48% közötti gyermekhalandósági rátának,²⁰ és valószínűleg ehhez hasonló lehetett a helyzet az óbabilóni Urban is.

A 114 darab gyermeksí vizsgálatánál az adott síroknak helyt adó helyiségek funkciója és a rítus más elemei, mint a sírformák és a mellékletek gazdagsága között kerestem összefüggéseket, abból kiindulva, hogy lehetséges-e ezek alapján az eltemetett gyermekek háztartáson belül elfoglalt helyére következtetni. Ez a háztartáson belüli státusz nem csak a felnőttek, de a gyermekek esetében is nagyon változatos lehetett, hiszen maguk a háztartások között is vannak egyszerűbbek és komplexebbek. Sokszínűségüket nemcsak a meglévő régészeti struktúrák, hanem számos írásos forrás is alátámasztja, mint a szerződéses és örökségi okmányok, amelyek alapján négyféle különböző háztartás válik el az óbabilóni korban: a

¹⁸A sírok és a személyek száma közti kis eltérést a többfős sírok okozzák. Bár ezek elsősorban a felnőtteknél, főként a sírkamrákban jellemzők, két esetben gyermektemetkezéseknél is meg lehetett őket figyelni: az LG/14 és az LG/46.6-os sírokban négy-négy gyermek csontváza került elő. Ld. Woolley – Mallowan 1976, 118-120, 196; Luby 1990, 463. Valószínűleg az ezekben a sírokban eltemetett gyermekek halálának időpontjai egymáshoz közel eshettek, ezért kerültek közös sírba.

¹⁹ Burger-Heinrich 1989, 68.

²⁰ Frank 2008, 248.

függésben lévő, kis háztartások, a közepes és közepesen nagyméretű háztartások, és a nagyméretű, összetett háztartások.²¹ Emellett pedig azt is figyelembe kell vennünk, hogy egy háztartásban együtt élhetett akár a család több ága, több generációja, a beházasodott és örökbefogadott családtagok, illetve a rabszolgák és az ő családjaik is, a szülők helyzete pedig minden esetben meghatározta a gyermekek helyzetét is.

Térbeliség

Míg a sírok tágabb kontextusa – maga a háztartás – a legtöbb esetben adott, a temetkezési rítust meghatározó egyik legfontosabb döntés a helyiség megválasztása, amelyben az elhunyt elhelyezésre kerül, vagyis a sír közvetlen kontextusa.

Az egyes helyiségek rendeltetéseire legtöbbször az alaprajz és az épített berendezés alapján egyértelműen lehet következtetni. A korabeli jogi szövegekben is láthatjuk bizonyítékát a szobák funkció szerinti elkülönítésének, például a különböző ajtók neveiben.²² A legfontosabb régészetiileg beazonosítható helyiségek az utcára néző bejárat helyiség, az utána következő udvar és az akörül elhelyezkedő helyiségek, mint a konyha, az emeletre vagy a tetőre vezető lépcsőház, a mellékhelyiség, a vendégszoba, és a vendégszobán keresztül elérhető nagyterem vagy családi szoba, amely a ház legbelsőbb részén található, és ahol a családtagok idejük nagy részét töltötték.²³ Ez utóbbi szobát a sírok nagy gyakorisága, illetve a falfülkék és beépített oltárok miatt Woolley házi kápolnákként értelmezte, ahol a házi istenek tiszteletéhez kapcsolódó rítusok folyhattak,²⁴ azonban a ma szélesebb körben elfogadott értelmezésük az, hogy ezek a struktúrák valójában az őskultuszhoz és a rendszeres halotti áldozatokhoz, a *kispu*hoz köthetőek.²⁵ Ezek mellett bizonyos házakban olyan helyiségek is jelen vannak, amelyek a ház kis méretéből adódóan egyszerre több funkcióval rendelkeznek,²⁶ vagy akár olyanok, amelyeknek eredeti rendeltetése mára már nem ismert, azonban a házon belüli elhelyezkedése, más szobákhoz való viszonya az ezekben a helyiségekben található sírokról is adhat információt.

²¹ Kis háztartások: átlagosan 35 m² hasznos lakófelület és 2-6 helyiség; közepes háztartások: átlagosan 76 m² hasznos lakófelület és 6-10 helyiség; közepesen nagyméretű háztartások: átlagosan 142 m² hasznos lakófelület és 10-20 helyiség; nagyméretű, összetett háztartások: átlagosan 293 m² hasznos lakófelület és több, mint 20 helyiség. Ld. Miglus 1999; Kalla 2009.

²² Kalla 1996.

²³ Miglus 1990, 64-67.

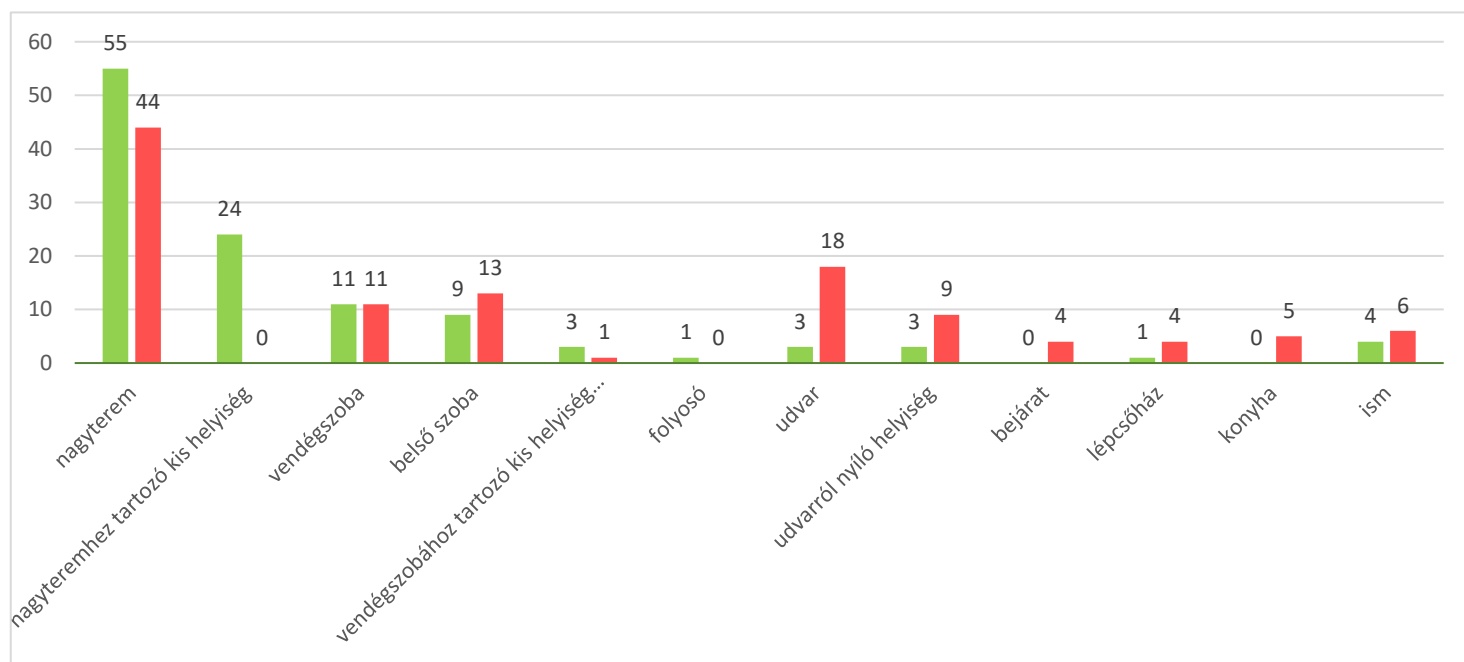
²⁴ Woolley – Mallowan 1976, 29-30.

²⁵ Kalla 2009, 23. A *kispu* áldozatról részletesen ld. Tsukimoto 1985.

²⁶ Kalla 1996.

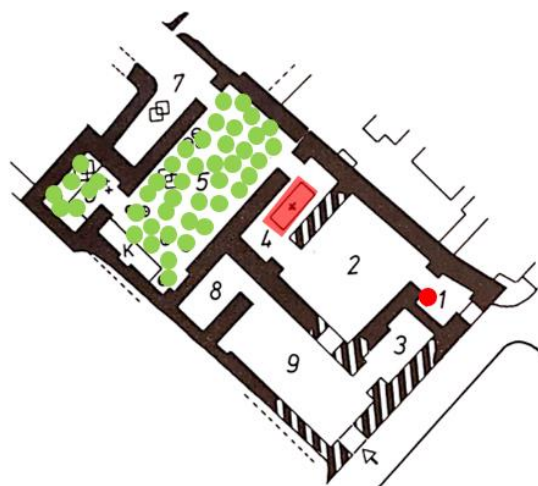
A legtöbb gyermeksír, összesen 55 darab, a nagyteremből került elő, emellett pedig jelentős számban találhatók a nagyteremből nyíló kis szobákban, a vendégszobákban, és egyéb, mára ismeretlen funkciójú, belső elhelyezkedésű helyiségekben (2. ábra). Egyértelműen megfigyelhető minta a gyermeksírok koncentrációja a ház belső részein, míg az udvar és az udvar körüli helyiségekben sokkal ritkábbak, a bejárat helyiségben és a konyhákban pedig egyetlen egyszer sem fordulnak elő.

Ezzel ellentétben a felnőttek sírjai a házban belül sokkal változatosabb szóródást mutatnak, eloszlásuk a helyiségek között egyenletesebb. Bár a legtöbben közülük is a nagyterem alatt, főleg az ott található sírkamrákban lettek eltemetve, számos felnőtt sírja található az udvar környékén is, a külvilág számára nyitottabb, elsősorban a munkavégzéshez köthető terekben, ott ahol gyermeksírokat szinte egyáltalán nem lehet megfigyelni. A felnőttek minden fajta helyiségben megjelennek, kivéve a közvetlenül a nagyteremből nyíló kis szobákat, amelyek kizárólag gyermeksírokat tartalmaznak, csak az ő temetkezéseik kerültek itt elő.

2. ábra – a sírok megoszlása az egyes helyiségek között (gyermek = zöld, felnőtt = piros)

A gyermeksírok koncentrációjának egy kiemelkedő esete az EM lakónegyedben található Quiet Street 7-es szám alatti ház (3. ábra), amely egy templomi személyzethez köthető család, Ku-Ningal és fiai, Ešuluhuru és Enamtisud, *abriqqum*-papok birtokában volt.²⁷ A ház a közepes méretű háztartások közé tartozik és összesen kilenc helyiséggel rendelkezik, melyből négyben találhatóak sírok, összesen 41 darab, amely kiemelkedően soknak tekinthető a város más háztartásaihoz képest. A gyermeksírok aránya is kiugróan magas, a vendégszobában található kifosztott sírkamra és a bejárat helyiségben található különálló felnőtt sír mellett összesen 39 darab gyermektemetkezés található a házban, amelyek nagy részét a nagyteremben, kisebb részét pedig a mellette lévő kisebb szobában helyezték el.²⁸

3. ábra – a Quiet Street 7 alatti ház alaprajza az itt talált sírokkal (gyermek = zöld, felnőtt = piros)
(Miglus 1999, Pl. 27 alapján)

Ennek az egyedi jelenségnek az egyik lehetséges oka, hogy a ház írnokképzésnek is helyet adott.²⁹ Talán olyan gyermekeket temettek ide, akik írnoki vagy papi családokból származtak, és szüleik reményei szerint egy napon ezek válhattak volna belőlük, akik az iskola diákjai voltak, vagy azok lettek volna, ha elérik a megfelelő életkort. Azonban az óbabilóni korból legjobban ismert iskola, a nippuri F épület esetében nem találkozunk hasonló jelenséggel, így a Quiet Street 7 esetében látottaknak az okait lehet, hogy a ház valamilyen más szempontból kitüntetett helyzetével kell magyaráznunk, ami további kutatást igényelne. Ugyanakkor érdemes lehet ebben a kérdésben azt is figyelembe venni, hogy a Ku-Ningal család nem uri származású volt, hanem Eriduból települtek át,³⁰ így az is lehetséges, hogy egy másik város szokásait hozhatták magukkal, ahogy a velük együtt érkező más családok is, akik gyermekeiket inkább az „otthoni” papok házában szerették volna eltemetni.

²⁷ Charpin 1986, 90; Van De Mieroop 1992, 124-126.

²⁸ Woolley – Mallowan 1976, 110-112;; Battini-Villard 1999, 489; Miglus 1999, 275-276, 27. ábra

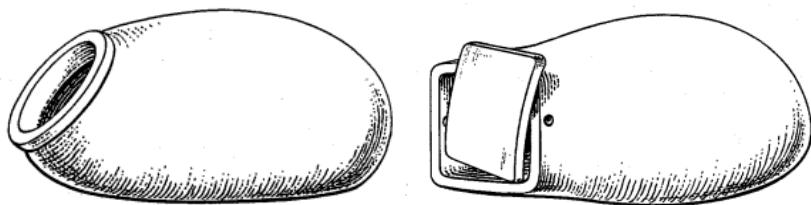
²⁹ McCown – Haines 1967, 147-148. Az iskoláról és az írnokképzésről részletesen ld.: Robson 2001.

³⁰ Charpin 1986.

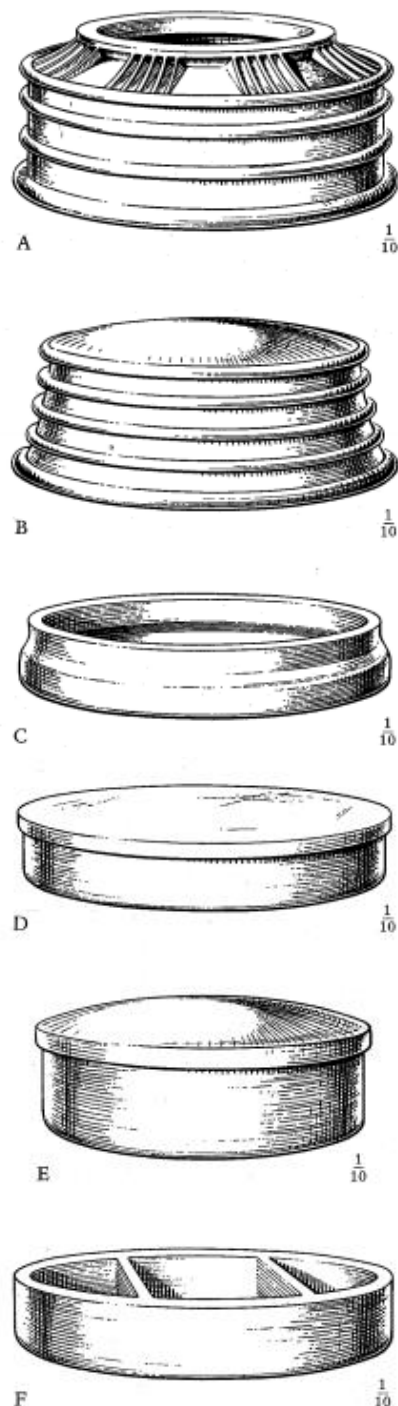
Sírformák

A következő vizsgálati szempont, szintén egy meghatározó kérdése a temetkezési rítus folyamatának, a sír formája. Publikációjában Woolley a következőképpen különítette el a városban talált típusokat: egyszerű gödørsírok, urnasírok (amelyek esetében az urna nem a hamvasztásra utal, hiszen ez a rítus nem volt jellemző az ókori Mezopotámiára, hanem a halott fölé állított, nyílással lefelé fordított edényre), edénysírok (amelyek esetében a halottat magába az edénybe helyezték), terrakotta szarkofágok és épített sírkamrák. Kifejezetten a csecsemők temetkezéseire jellemzőként pedig két további sírformát, a kettős edénysírokat (amelyek az edénysírokhoz hasonlóak, azzal a különbséggel, hogy az első edényt egy másodikkal is letakarták) és a zárható, láda alakú agyagtárolókat határozta meg.³¹

A temetkezéshez használt edények egyes formáit, mint a G, H, J és K típusokat Woolley csak ehhez a kontextushoz tartozóként írja le, így ezeket kifejezetten temetkezési céllal készült sírkerámiának nevezi. Ezek mellett azonban egyéb formákat is leír, melyek a háztartás részeként előforduló nagyobb, széles nyílással rendelkező, mély tárolóedények és tálak voltak (ezek a 30, 32, 33, 38 és 79. számú formák).³² A kettős edényes sírok egy további érdekes jellemzője, hogy ezeket sokszor nem a nagyterem padlója alá, hanem magába a padlóba ásták bele, így a felfordított edény egy része folyamatosan látható volt a szobában, ezáltal pedig az elhunytá való emlékezést segítette.³³

4. ábra – láda-formájú edények a 7 Quiet Street nagytermének gyermektemetkezései közül (Woolley – Mallowan 1976, 97a-b. tábla)

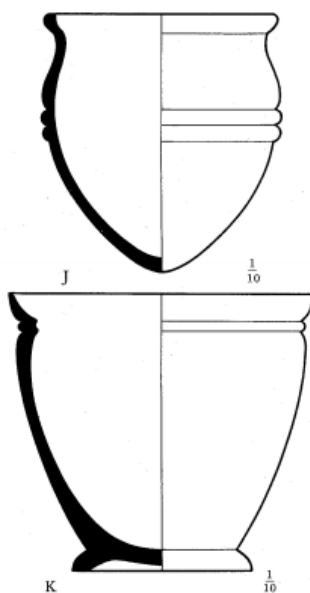
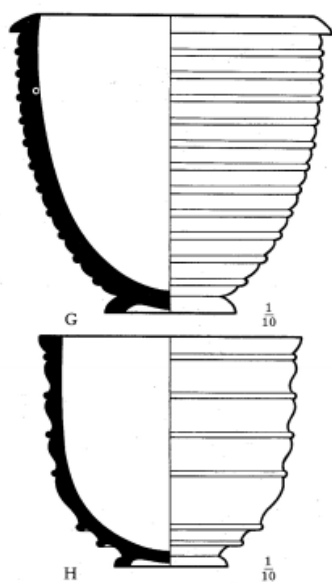

5. ábra – a szarkofágok típusai (Woolley – Mallowan 1976, 114. tábla)

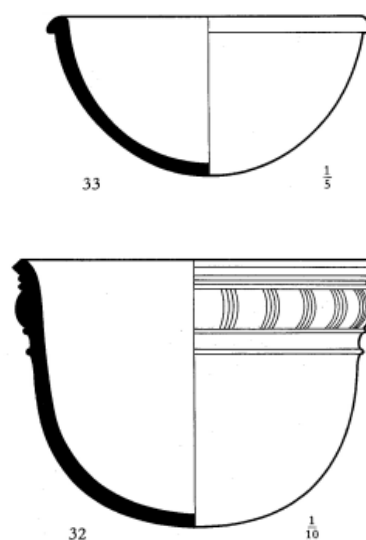
³¹ Woolley – Mallowan 1976, 33-34.

³² Tabular Analysis of Graves (Woolley – Mallowan 1976, 195-213).

³³ Woolley – Mallowan 1976, 30.

6. ábra – az urnák (G, H) és az edények (J, K) típusai (Woolley – Mallowan 1976, 114. tábla)

7. ábra – az edényes és kettős edényes temetkezésekben megjelenő egyéb edénytípusok (Woolley - Mallowan 1976, 103. tábla)

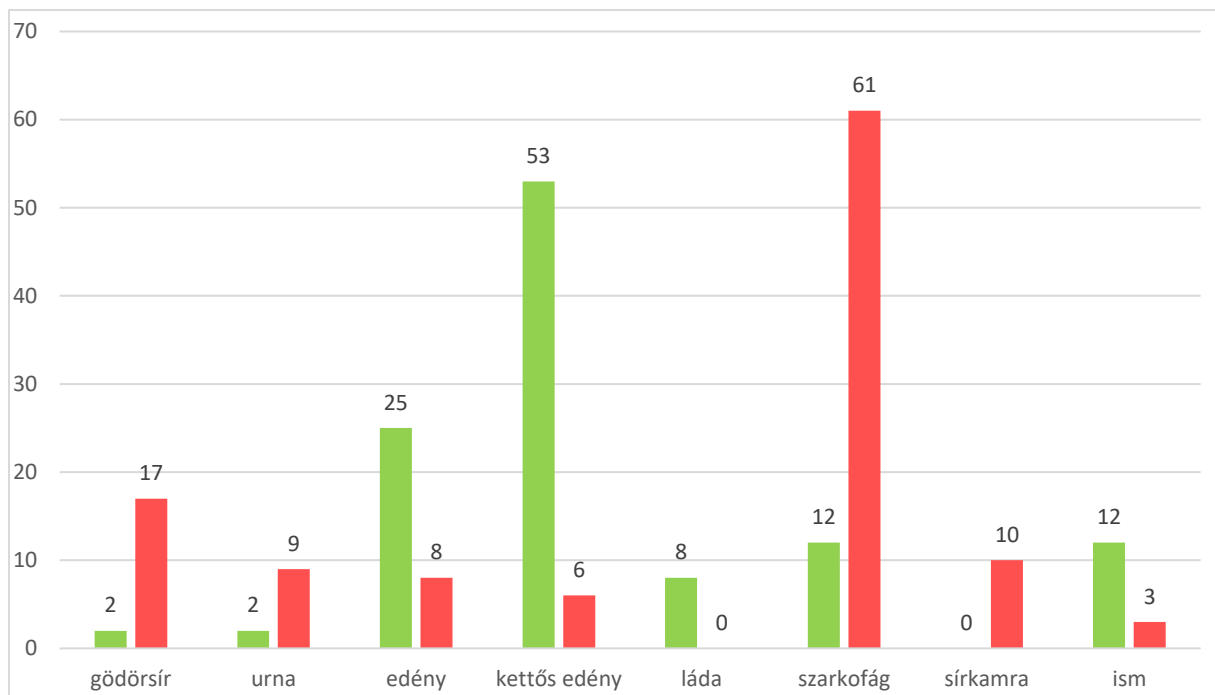

8. ábra – gyermeksírok a Quiet Street 7-es ház nagytermének padlójába ásva (Woolley – Mallowan 1976, 29a. tábla)

9. ábra – szarkofágos sír és mellékletei az újabb uri ásatások során feltárt Abisum házból (Stone et al 2021, 13. ábra)

A gyermekek sírjaira leginkább jellemző a kettős edényes és az egyszerű edényes sírforma. Ezek mellett a ládák és a szarkofágok is gyakrabban előfordulnak, gödörsírból és urnás sírból csak két-két példát ismerünk, míg sírkamrába temetett gyermekről egyáltalán nincs tudomásunk (10. ábra).

10. ábra – a sírok megoszlása sírformák szerint (gyermek = zöld, felnőtt = piros)

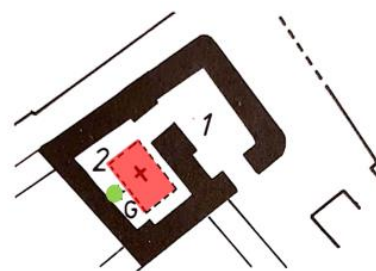
Az edénysírok nagy gyakorisága egyrészt praktikus okokkal magyarázható, hiszen az ezekhez szükséges edények sok esetben már eleve megtalálhatók voltak a háztartásban, így a sírhely elkészítése nem igényelt nagy idő- és energiabefektetést, illetve az edények mérete is megfelelő volt a célra. Emellett ennek a sírformának nagy valószínűséggel volt egy szimbolikus aspektusa is, az edénybe való zsugorított temetkezés ugyanis az anyaméhbe való visszatéréssel köti össze a gyermek halálát, ehhez pedig hozzájárulhatott az a hit is, hogy ezáltal a gyermek ugyanabba a családba fog újjászületni.³⁴

Míg az egyszerű konstrukciójú edénysírok a leggyakrabban megjelenő sírformák a gyermekek esetében, addig egyetlen gyermeket sem tudunk kötni a legnagyobb energiabefektetést igénylő, és az őskultusz jelenségéhez leginkább köthető sírformához, az épített sírkamrákhoz, amelyeket úgy tűnik, kizárólagosan a felnőttek temetkezéseihez használtak. Az egyéb sírformákat vizsgálva megfigyelhető, hogy felnőttek esetében szinte megfordul a gyermekeknél látott arány: az edénysírok csak néhány esetben fordulnak elő, a többségre a szarkofágokban, sírkamrákban és gödörsírokban való elhelyezés a jellemző.³⁵

³⁴ Valk 2016, 714-715; Garroway 2014, 240-241.

³⁵ A sírkamra a legkomplexebb, legnagyobb energia- és időbefektetést igénylő sírforma, amely így talán a legnagyobb presztízsűnek is tekinthető. A házak több, mint fele rendelkezett legalább egy sírkamrával, a közepes, közepesen nagy és nagy háztartásokban pedig gyakran több sírkamra is előkerült. Egy kamrában akár 10 felnőtt is lehetett eltemetve, az újabb ásatások pedig egy 24 fős sírkamrát is találtak az egyik nagyméretű háztartásban, ld. Stone et al 2021, 186.

Ez a gyermekek és felnőttek közti éles különbség jól megfigyelhető például a Gay Street 1-es számú házban (11. ábra). Ez az EM lakónegyedben található kéthelyiséges ház a feltárt városrészek legkisebb méretű háztartása, található ugyanakkor benne egy sírkamra, amelyben a feltárók összesen tíz felnőtt csontvázát találták, és ugyanabban a helyiségben, de a sírkamrától elkülönülve, annak bejárata mellett egy gyermek gödörsíráját, az LG/132-es sírt fedezték fel.³⁶ Ez a

11. ábra – a Gay Street 1 alatti ház alaprajza az itt talált sírokkal (gyermek = zöld, felnőtt = piros) (Miglus 1999, Pl. 46 alapján)

gyermek, mint sok másik is, ugyanabban a helyiségben található, ahol a felnőttek többsége, ahol a sírkamra is felépült és ahol az őskultuszhoz kapcsolódó áldozatok elvégzése történik, mégsem a sírkamrában temették őt el, hanem egyértelműen és látványosan elkülönítve a felnőttek, a család őseinek nyughelyétől, hiszen ő, mint gyermek nem részesülhetett az ősöknek járó külön tiszteletben. A családja számára mégis fontos volt, hogy ugyanabban a helyiségben temessék el, közelsége a sírkamrához megbecsült helyzetét mutathatja.

Ennek a gyermeknek az esete a következő vizsgálati kérdés, a mellékletadási szokások szempontjából is figyelemre méltó, ugyanis az LG/132-es sír három edény mellett, amelyek gyakori mellékletnek számítanak, egy terrakotta vadkanfigurát is tartalmazott. Ez az egyetlen terrakotta állatfigura a városból, amelynek ismert a kontextusa, a többi hasonló darab szórványlelet volt.³⁷ A terrakotta figurának elsősorban mágikus-rituális funkciót feltételezhetünk, ugyanakkor az is lehetséges, hogy ez a vadkanfigura a gyermek játéka volt, és ezért került a sírába. A játék vagy rituális funkciójú tárgy kérdése a kutatásban igen gyakran felmerül, azonban ebben az esetben rendkívül nehéz lenne egyértelműen eldönteni, hogy melyikről van szó, és talán nem is feltétlenül kell éles határvonalat húznunk kettő között.³⁸

Mellékletadás

A sírokat Woolley szegényesként jellemezte, melynek oka értelmezésében a házon belüli temetkezés és a halotti áldozatok révén való részvétel a család étkezéseiben, hiszen így a halottnak nem volt szüksége arra, hogy a túlvilágra nagy mennyiségű ételt vagy ajándékot vigyen magával.³⁹

³⁶ Woolley – Mallowan 1976, 95-96; Miglus 1990, 274, 46. ábra.

³⁷ Woolley – Mallowan 1976, 90-91 tábla.

³⁸ Schmidhuber 2019, 178.

³⁹ Woolley – Mallowan 1976, 39.

Kifejezetten a gyermeksírokról megjegyzi, hogy ezek csak nagyon ritkán tartalmaztak bármiféle mellékletet.⁴⁰ Az összes sír összegyűjtése után is azt láthatjuk, hogy legtöbb gyermeksír valóban melléklet nélküli. Ugyanakkor ezek mellett nem elhanyagolható arányban vannak jelen olyan temetkezések, amelyek valamilyen kerámiamellékletet tartalmaznak. Ezek a sírba kerülő kerámiák főként az étkezéshez köthető edényformák, leggyakrabban ivóedények, néhány esetben pedig növényi maradványokat, gyümölcsmagokat, állatsontot is meg lehetett figyelni bennük, amely az ételmelléklet maradványa volt.

A mellékletek gazdagságának elemzése érdekében öt kategóriát különítettem el⁴¹: üres, szegény, közepesen gazdag, gazdag, illetve kiugróan gazdag mellékletű sírokat, amelyeknek meghatározása elsősorban a kerámia mennyisége és/vagy az egyéb személyes tárgyak jelenléte, illetve azok típusa, nyersanyaga alapján történt (12. ábra).

	kerámia	egyéb mellékletek, személyes tárgyak
üres sírok	-	-
szegény mellékletű sírok	néhány darab	-
közepesen gazdag mellékletű sírok	átlagos mennyiség (legalább 4 darab)	néhány darab ékszer
gazdag mellékletű sírok	nagy mennyiség (legalább 10 darab)	pecséthenger, súlykészlet, kő- vagy fémedény, nagy mennyiségű ékszer
kiugróan gazdag mellékletű sírok	nagy mennyiség	presztízsnyersanyagból (arany, lazúrkő) készült tárgy, nagy mennyiségű ékszer

12. ábra – a mellékletek alapján felállított kategóriák kritériumai

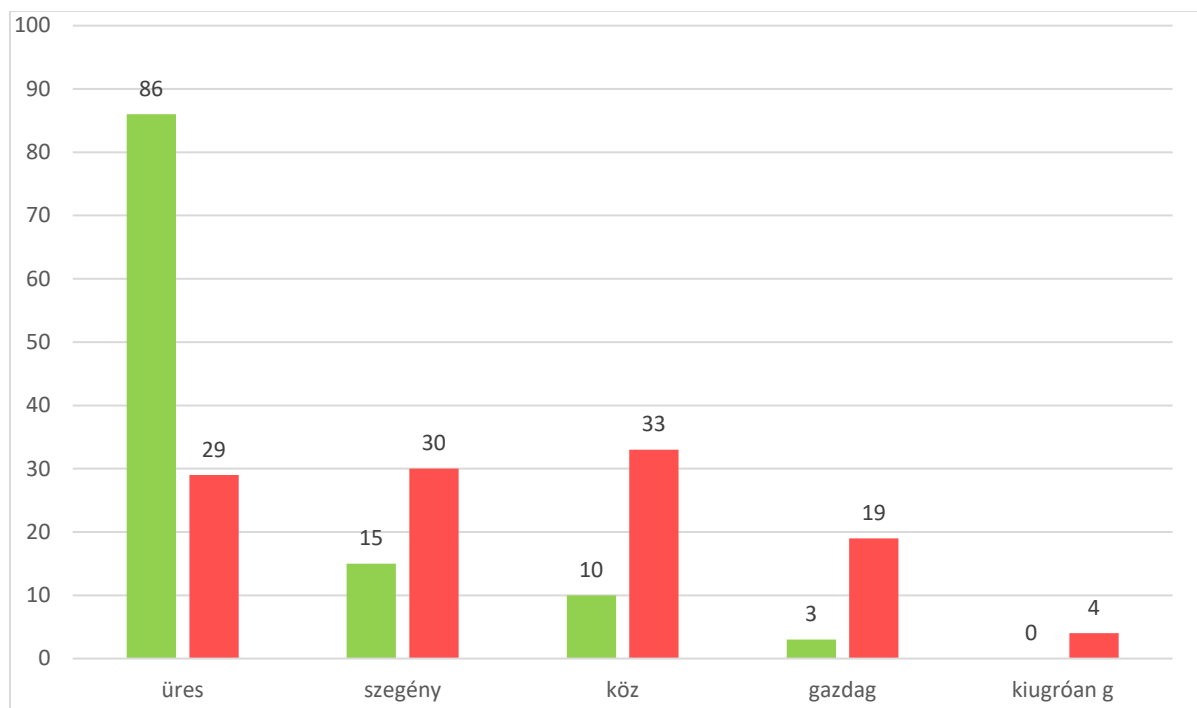
A gyermeksírok esetében a leggyakoribbak az üres, látható melléklet nélküli sírok voltak. 114 esetből 86 darabra ez volt jellemző. Emellett további 26 sír edényeket tartalmazott különböző mennyiségben, néhány esetben ékszerekkel vagy egyéb tárgyakkal⁴² kiegészülve, így ezek a szegény vagy a közepesen gazdag kategóriákba voltak sorolhatók. Kiemelkedik továbbá az három sír, amelyek gazdag mellékletűnek voltak tekinthetők (13. ábra). Közülük kettőre a

⁴⁰ Woolley – Mallowan 1976, 34.

⁴¹ A kategóriák kizárólag az elemzés megkönnyítése érdekében születtek, közöttük valójában nehéz lenne éles és egyértelmű határokat húzni. Emellett pedig egy további probléma, hogy a több csontvázat tartalmazó sírok – így elsősorban a sírkamrákba temetett felnőttek – esetében nem tudhatjuk, hogy egy nagyobb tárgymennyiség az egyes halottak mellékleteiből gyűlt össze vagy csak az egyikükhöz tartozik. Az üres sírok számához, szintén elsősorban a felnőttek esetében, pedig a sírok későbbi kiürítése, kifosztása is biztosan hozzájárult, ugyanis számos sírkamráról jegyezte fel Woolley, hogy bolygatott volt.

⁴² Egy-egy esetben előforduló egyéb mellékletek gyermekeknél például a kőedény (az LG/98.6A sírban), fémedény (az LG/157 sírban), a terrakotta figura (az LG/132 sírban), a kagyló (az LG/100 sírban). Woolley – Mallowan 1976, 188, 198, 203, 206, 209; Luby 1990, 485.

szarkofágos rítus volt jellemző, mellettük ékszerek voltak (LG/69 és LG/162), a harmadik pedig egy edénysír, köedény melléklettel (LG/98.6A).⁴³ Mindháromban közös, hogy közepes méretű háztartások belső elhelyezkedésű helyiségeiben találhatók.

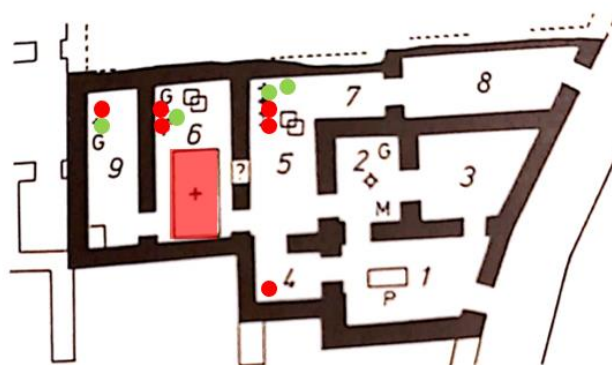
13. ábra – a sírok megoszlása a melléklet gazdagsága szerint (gyermek = zöld, felnőtt = piros)

Eltérő mellékletadási szokást mutatnak a felnőttek sírjai, azok ugyanis a gyermekeknél több esetben tartalmaztak mellékletet. Szinte ugyanolyan arányban találunk szegény és közepesen gazdag mellékletű sírokat, mint melléklet nélkülit, valamint a gazdag sírok is gyakoribbak köztük. A felnőttek mellékletei változatosabb számúak és jellegűek, az étkezéshez kapcsolódó edények között többször fémedények is megjelennek, ezek mellett pedig gyakran fordulnak elő személyes tárgyak, mint eszközök, ékszerek, és bizonyos esetekben megjelennek a presztízsnyersanyagból készült mellékletek is, mint az arany vagy lazúrkő. Ezek az anyagok gyermeksírokban egy esetben sem kerültek elő a városból,⁴⁴ így a három előbb említett gyermek rendelkezik a leggazdagabbnak tekinthető mellékletekkel.

⁴³ Woolley – Mallowan 1976, 107-108, 188, 201, 209; Luby 1990, 485.

⁴⁴ Woolley katalógusában az LG/71-es szarkofágos sír közelében (és nem magában a szarkofágban) említ egy fűrés nélküli lazúrkő pecséthengert is, azonban ennél pontosabb kontextust nem ad meg. Ld. Woolley – Mallowan 1976, 201. Ennek hiányában nem lehet eldönteni, hogy valóban a gyermeksírhoz tartozónak kell-e tekintenünk a pecséthengert és nem pedig a helyiség padlójához, amely egyébként a ház archívumát is tartalmazta.

Közülük az egyik, az LG/69-es sír példája jól illusztrálja a melléklet és a sír helyzetének összefüggését is. Ez a sír a Church Lane 15-ös számú házban található (14. ábra), amely az AH városnegyed egyik közepes méretű, kilenc helyiséges háztartása és az itt talált szerződések alapján valószínűleg egy Annû nevű földbérlo tulajdonában volt.⁴⁵ A ház nagyterme alatt egy sírkamrát tártak fel az ásatók, benne három felnőtt csontvázával, a helyiségben pedig további két felnőtt sírjait a sírkamrán kívül, valamint az LG/69-es sírt: egy gyermek szarkofágját, akinek a homlokán egy ezüst diadém maradványai voltak megfigyelhetők. A nagyterem körüli szobákban további négy felnőtt és három gyermek sír került elő, melyekre a szarkofágos és edényes rítus volt a jellemző, mellékletük szempontjából pedig a teljesen ürestől a közepesen gazdag mellékletűig terjedtek.⁴⁶

14. ábra – a Church Lane 15 alatti ház alaprajza az itt talált sírokkal
(gyermek = zöld, felnőtt = piros) (Miglus 1999, Pl. 48 alapján)

Az ezüst diadémmal eltemetett gyermek kiemelkedően gazdagnak számít a ház többi gyermeksírhöz képest, családon belüli helyzetének fontosságát pedig az is mutatja, hogy ő az egyetlen a ház gyermekei közül, aki – mint a Gay Street 1-ben talált LG/132-es sírban nyugvó gyermek is – a sírkamra közelében, a nagyteremben kapott helyet. Bár nem mindenhol lehet egyértelműen kimutatni, hiszen nagyon sokféle helyzettel találkozunk a különböző házakat és a bennük található sírokat vizsgálva, ennek a háznak az esetében azonban az rekonstruálható, hogy az LG/69-es sírban eltemetett, ezüst diadémossal gyermek volt a család fő ágának gyermeke, talán az elsőszülött, a többiek pedig a család más ágainak – például a családfő testvéreinek – vagy egyéb, a háztartáshoz tartozó szülőknek a gyermekei voltak.

⁴⁵ Van De Mierop 1992, 147-148.

⁴⁶ Woolley – Mallowan 1976, 135-136; Miglus 1990, 279, 48. ábra; Battini-Villard 1999, 438.

A sírformák, mellékletadási szokások és a térbeli elhelyezkedés viszonya

A temetkezési rítus három fő vizsgálható elemét – a sír helyzetét, formáját és a melléklet gazdagságát – egymás függvényében ábrázolva (15. ábra) egyértelműen látható, hogy a gyermekek leggyakrabban előforduló temetkezési formája a ház nagytermének padlójába ásott, mellékletet nem tartalmazó kettős edénysír. 36 ilyen eset van, amely az összes gyermektemetkezésnek csaknem harmadát teszi ki, ugyanakkor ebből 28 darab egyetlen házban, a Quiet Street 7-ben található. Emellett jelentősebb számban vannak jelen azok a szintén melléklet nélküli kettős edénysírok is, amelyek a nagyterem melletti kis szobákban találhatóak, amely egyben az egyetlen kizárólag a gyermekekhez köthető helyiség, hiszen ezekből a szobákból felnőttsírok egyáltalán nem ismertek.

üres	gödörsír	urna	edény			kettős edény		láda	szarkofág				sírkamra	ismeretlen
szegény mellékletű														
közepes mellékletű														
gazdag mellékletű														
nagyterem		1	4	1	36	1	5	1	2	2	1		1	
nagyterem melletti kis helyiség		1			14		1	1					7	
vendégszoba			5	1	1	1	1	1	1					
vendégszoba melletti kis helyiség													3	
egyéb belső helyiség	1		6						1	1				
udvar	1		1	1										
konyha														
folyosó													1	
lépcső									1					
egyéb udvarról nyíló helyiség			1	1					1					
egyéb ismeretlen helyiség			2	1					1					

15. ábra – a gyermeksírok darabszáma az egyes helyiségek és sírformák függvényében (és a különböző mellékletgazdagságú sírok jelölése színárnyalatokkal)

Megfigyelhető továbbá, hogy a kettős edényes, a ládás és az urnás sírok azok, amelyek kizárólag a ház belső részein, a nagyteremben és az onnan nyíló szobákban jelennek meg, míg az egyszerű edénysírok, a gödörsírok és a szarkofágok a ház más részein is előfordulnak, még ha csak egy-egy esetben is. Ugyanakkor pont ezek az utóbbi sírformák azok, amelyek a felnőttek temetkezései esetében is gyakran megfigyelhetők. Az ezekben eltemetett gyermekekre tehát legalább részben már a felnőttek temetkezési rítusait meghatározó szabályok vonatkozhattak, hiszen elhelyezkedésük más, mint az átlagos gyermeksíroké és megjelennek a felnőtteket inkább jellemző sírformák és mellékletadási szokások is. Mindez arra utal, hogy már egy idősebb korosztályhoz tartozó, és ezáltal a felnőttek társadalmi státuszához közelítő gyermekekről lehet szó. Ez a lehetőség leginkább a szarkofágos sírok esetében merül fel, amelyeknél az összes sírforma közül a leggyakrabban fordul elő közepesen gazdagnak tekinthető melléklet, látszólag függetlenül attól, hogy a sírok házon belül hol helyezkednek el.

Következtetések

A fentebb leírt megfigyelések alapján a gyermeksíroknak három fő jellemzőjét lehet megállapítani, melyek a legtöbb esetben meghatározták a temetkezési rítussal kapcsolatos döntéseket:

1. A ház belső, külvilágtól elzártabb és védettebb szobáiban, leggyakrabban a nagyteremben/családi szobában és a nagyteremből nyíló kisebb helyiségben történő elhelyezés. Ezzel talán az lehetett a szülők célja, hogy halála után is magukhoz közel tudhassák gyermeküket és továbbra is vigyázni tudjanak rá, illetve, hogy állandóan fenntarthassák az emlékét, hiszen a nagyterem nem csak az őskultusz rítusainak, hanem a család mindennapi életének helyszíne is volt.
2. A zárt, agyagból készült tárolókban, elsősorban edényekben, emellett ládákban és szarkofágokban való temetés, amelynek a már említett praktikus tényezők – mint a háztartásbeli elérhetőség és a gyermekek elhelyezésére leginkább megfelelő méret – mellett szimbolikus okai is lehettek, mint az anyaméhhez való azonosítás és halált követő újjászületés gondolata.
3. A gyermekek mellé a legtöbb esetben semmilyen, vagy csak kis számú, elsősorban az étkezéshez köthető mellékleteket helyeztek, a személyes tárgyak ritkán jelentek meg sírjaikban. Ennek oka, hogy a gyermekek nem voltak önálló szereplői a társadalomnak, akiknek saját eredményeik vagy más módon szerzett státuszuk megjelenhetett volna a mellékleteik tükrében.

Ezeket a jelenségeket nagyobb kontextusba helyezve, a gyermekek és felnőttek eltérő kezelése a temetkezési rítusban az ókori Elő-Ázsia más részein is megfigyelhető. Ezeket a megfigyeléseket a kutatás eddig elsősorban a sírforma és a mellékletek alapján tette, ugyanis a sír házon belüli helyzete más városok esetében is kevésbé kutatott téma.

Stefan Hauser, aki Aššur városának az újasszír kori (i.e. 9–7. század) sírjait vizsgálta, úgy értelmezi, hogy ezek a felnőttek és gyermekek közt megjelenő különbségek a gyermekek eltérő társadalmi szerepére utalnak, valamint arra, hogy mivel nekik nem lehettek még saját leszármazottaik, nem vehettek részt az őskultuszban és nem részesülhettek a rendszeres, ősöknek szóló *kispu* áldozatban sem.⁴⁷

Aššurban Hauser azt találta, hogy az 1 m alatti magasságú gyermekeket többnyire edényekben, míg az ennél magasabb, tehát kb. a 4-5 éves kornál idősebb gyermekeket gödörsírokban és kisméretű szarkofágokban temették el. Ez utóbbiak a felnőtt szarkofágokat utánozzák, kisebb méretben.⁴⁸

Ezzel összecsengenek Christine Garroway kutatásai a bronzkori (i.e. 3-2. évezred), tehát részben az uri lakónegyedekkel egykorú időszak gyermekeiről a Kanaán térségben. Itt azt találta, hogy elsősorban csecsemők és kisgyermekek jellemző temetkezési formája a mezopotámiaihoz hasonlóan az edénysír volt, míg a 2-4 éves kornál idősebb gyermekek esetében már egyre gyakrabban lehetett megfigyelni a felnőttekhez köthető sírformákat, elsősorban a sírkamrákat és gödörsírokat. Bár ez minden gyerek esetében egyénileg változó volt, mégis nagyjából ezt az életkort tekinthetjük annak, amikor a gyermek már képes volt egyszerűbb feladatokat önállóan ellátni, ezzel együtt pedig amikor elindult azon az úton, hogy a társadalom teljes jogú tagjává váljon.⁴⁹

Bár ugyanilyen részletes, életkor szerinti elemzésre Ur esetében nincs lehetőség a fizikai antropológiai adatok és a részletes sírrajzok hiányában, más óbabilóni városok, például Sippar-Amnānum (Tell ed-Dēr)⁵⁰, modernebb ásatásai lehetőséget adhatnak ennek a jelenségnek a vizsgálatára. Ugyanakkor bizonyos uri sírok esetében, amelyek az átlagos gyermeksírok rítusától eltérő jellemzőkkel rendelkeznek, mégis, ha csak közvetetten is, arra

⁴⁷ Hauser 2012, 397-398.

⁴⁸ Hauser 2012, 260-262, 284-285.

⁴⁹ Garroway 2014, 243-244.

⁵⁰ Gasche 1989.

következtethetünk, hogy, az ő esetükben is a magasabb életkor lehetett az a faktor, amely a felnőttekéhez hasonló temetkezési formák alkalmazásához vezetett.

Az óbabilóni kori Ur gyermektemetkezéseinek kérdése számos új perspektívát nyithat meg a későbbi kutatás számára. Többek között a más városokkal vagy más korszakokkal való összehasonlítás lehetősége ígéretes, amelynek segítségével szélesebb körű, regionális mintákat vagy kronológiai különbségeket lehet megfigyelni, melyekhez a térbeliség kérdése egy új nézőpontot is ad. Az eddigi eredmények alapján pedig már levonhatók bizonyos következtetések, melyek a további kutatás szempontjából is hasznosak. Bár egyes esetekben a sírok alapján nagy valószínűséggel meghatározható a gyermeknek az adott háztartásban elfoglalt helye, az egész város társadalmára vonatkozóan mégsem rajzolhatunk fel általános szabályokat a különböző státuszú, korú vagy nemű gyermekek csoportjainak elkülönítésére. És bár ez részben a sírokról elérhető hiányos információknak tudható be, ennél fontosabb szerepet játszik az, hogy a gyermekek többségére látszólag a temetkezési rítusnak ugyanazon szabályai vonatkoztak az egyes döntéseket, a sír helyét, formáját és mellékletét illetően, és ezeken a szabályokon, szokásokon belül – a felnőttekkel ellentétben – kisebb változatosságot lehet megfigyelni. A gyermekek társadalma a felnőttekénél demokratikusabb, temetkezéseikben legalábbis nem mutatkoznak meg azok a társadalmi különbségek, amelyeket más források alapján feltételezhetünk, például a szabad- és a rabszolgagyermek között. A gyermekek szinte mindegyikére az ásatók által is megfigyelt zárt agyagtárolókban való temetés és a kis számú mellékletadás mellett a lakóházak belső, védett tereiben való elhelyezés jellemző, ezektől csak ritkán térnek el. A város számos eltérő társadalmi csoportja közül a gyermekek egyetlen, jól körülhatárolható csoportot alkotnak.

A gyermekek társadalmi helyzetének kutatásának lehetőségei napjainkban a bioarchaeológiai vizsgálatoknak köszönhetően sokkal szélesebbkörűek, mint száz vagy akár ötven éve – az uri ásatás vagy a publikáció megjelenésének idején. Az eltemetett gyermekek pontosabb kor- és nemmeghatározása rávilágíthatna arra, hogy ezek a faktorok milyen mértékben határozzák meg a gyermekek társadalmi státuszát és ezáltal a temetkezési rítusukat. A részletes fizikai antropológiai vizsgálat emellett a csontokon megfigyelhető terhelést vagy a betegségeket, míg az izotópvizsgálatok a tápláltságról, az étkezés minőségéről adhatnak információt, amelyek számos kérdésre adhatnának választ az eltemetettek társadalmon és az egyes háztartásokon belüli státuszára vonatkozóan. Az egyik legígéretesebb perspektíva az archaeogenetikai vizsgálat lehetne, ami a családok azonosításában segíthetne és megmutathatná, milyen

mértékben befolyásolják a rokoni kapcsolatok a temetkezések térbeli helyzetét,⁵² mely akár háztartási, családi szinten, akár a kiterjesztett családok, nemzetségek szintjén is megnyilvánulhat.

Remélhetőleg ilyen irányú kutatásokra is sor kerül majd most, hogy az utóbbi években sikeresen újraindultak a nemzetközi ásatási projektek, amelyek a Közel-Kelet politikailag bizonytalan helyzete miatt évtizedekig hiányoztak. 2015-ben Elizabeth Stone és Paul Zimansky vezetésével egy újabb ásatás kezdődött Urban. Az AH lakónegyeden belül két helyszínen, illetve egy korábban feltáratlan területen újabb házakat, és ezekben, valamint két korábban is ismert lakóházban, további sírokat találtak.⁵³ Az egyik ház, Sîn-nada és Nuttuptum házának sírkamrájába összesen 24 személyt temettek el, akik az antropológiai vizsgálat szerint hosszú életet éltek, betegségek és nehéz fizikai munka nyomát nem lehetett kimutatni rajtuk.⁵⁴ Az újonnan feltárt emberi maradványok lehetőséget adnak az egyéb természettudományos vizsgálatokhoz, mint az izotóp- vagy DNS vizsgálatokhoz szükséges mintavételre is, így remélhetőleg hamarosan még többet tudunk majd az óbabilóni korban itt élt emberekről.

Irodalomjegyzék

Battini-Villard 1999	Battini-Villard, L.: <i>L'espace domestique en Mésopotamie de la IIIe dynastie d'Ur à l'époque paléo-babylonienne. Volume I-II.</i> BAR International Series 767. Oxford. 1999.
Burger-Heinrich, E. 1989	Anthropologische Befunde. In: Gasche, H.: <i>La Babylonie au 17e siècle avant notre ère. Approche archéologique, problèmes et perspectives.</i> Mesopotamian History and Environment 2/1. Ghent. 1989. 67-74.
Charpin 1986	Charpin, D.: <i>Le clergé d'Ur au siècle d'Hammurabi (XIXe-XVIIIe siècles AV. J.-C.).</i> Hautes études orientales 22. Genève – Paris. 1986.
ETCSL	Black, J.A. – Cunningham, G. - Fluckiger-Hawker, E. – Robson, E. – Zólyomi, G.: <i>The Electronic Text Corpus of Sumerian</i>

⁵² Erre a jelenségre és az archaeogenetikai lehetőségekre egy jó példa Fowler et al 2022.

⁵³ Stone – Zimansky 2016.

⁵⁴ Stone et al 2021, 186.

Literature (<http://www-etcs1.orient.ox.ac.uk/>) (utolsó elérés: 2023.01.05.), Oxford 1998- .

- Frank 2008 Frank, C.: L'inhumation des enfants en Mésopotamie à l'âge du bronze. In: Jener, G. J. – Muriel, S. – Olaria Puyoles, C. R. (eds.) *Nasciturus: infans, puerulus. Vobis mater terra. La muerte en la infancia*. 2008. 231-256.
- Fowler et al 2022 Fowler, C. – Olalde, I. – Cummings, V. – Armit, I. – Büster, L. - Cuthbert, S. – Rohland, N. – Cheronet, O. – Pinhasi, R. – Reich, D.: A high-resolution picture of kinship practices in an Early Neolithic tomb. *Nature* 601. 2022. 584-604.
- Garroway 2014 Garroway, K. H.: *Children in the Ancient Near Eastern Household*. Explorations in Ancient Near Eastern Households 3. 2014.
- Gasche 1989 Gasche, H.: *La Babylonie au 17e siècle avant notre ère. Approche archéologique, problèmes et perspectives*. Mesopotamian History and Environment 2/1. Ghent. 1989.
- Hauser 2012 Hauser, S. R.: *Status, Tod und Ritual. Stadt- und Sozialstruktur Assurs in neuassyrischer Zeit*. Abhandlungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 26. Wiesbaden. 2012.
- Kalla 1996 Kalla, G.: Das altbabylonische Wohnhaus und seine Struktur nach philologischen Quellen. In: Veenhof, K. R. (szerk.): *Houses and Households (40e RAI, Leiden 1993)*. Publications de l'Institut historique-archéologique néerlandais de Stamboul 78. Leiden/Istanbul. 1996. 247-256.
- Kalla 2009 Kalla, G.: *Óbabilóni lakóházak és háztartások. Régészeti és írásos források*. Budapest. 2009.
- Lillehammer 2018 Lillehammer, G.: The History of the Archaeology of Childhood. In: Crawford, S. – Hadley, D. M. – Shepherd, G. (szerk.): *The Oxford Handbook of the Archaeology of Childhood*. Oxford. 2018. 38-51.

- Luby 1990 Luby, E. M.: *Social Variation in Ancient Mesopotamia. An Architectural and Mortuary Analysis of Ur in the Early Second Millenium B.C.* New York. 1990.
- McCown – Haines 1967 McCown, D. E. – Haines, R. C.: *Nippur 1. Temple of Enlil, Scribal Quarter, and Soundings.* Oriental Institute Publications 78. Chicago. 1967.
- Miglus 1999 Miglus, P. A.: *Städtische Wohnarchitektur in Babylonien und Assyrien.* Baghdader Forschungen 22. Mainz. 1999.
- Molleson – Hodgson 2003 Molleson, T. – Hodgson, D.: The Human Remains from Woolley's Excavations at Ur. *Iraq* 65. 2003. 91-129.
- Nasrabadi 1999 Nasrabadi, B. M.: *Untersuchungen zu den Bestattungssitten in Mesopotamien inder ersten Hälfte des ersten Jahrtausends v. Chr.* Baghdader Forschungen 23. Mainz. 1999.
- Pawleta 2009 Pawleta, M.: An Archaeology of Childhood. *Sprawozdania Archeologiczne* 61. 2009. 9-38.
- Robson 2001 Robson, E.: The Tablet House. A Scribal School in Old Babylonian Nippur. *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale* 93. 2001. 39-66.
- Schmidhuber 2019 Schmidhuber, C.: Childhood in Mesopotamian Texts and Archaeology. Finding a Common Ground? *RES Antiquatis* 1. 2019. 168–181.
- Stone – Zimansky 2016 Stone, E. C. – Zimansky, P.: Archaeology Returns to Ur. A New Dialog with Old Houses. *Near Eastern Archaeology* 79/4. 2016. 246-259.
- Stone et al 2021 Stone, E. C. – Otto, A. – Charpin, D. – Einwag, B. – Zimansky, P.: Two Great Households of Old Babylonian Ur. *Near Eastern Archaeology* 84/3. 2021. 182-191.
- Tsukimoto 1985 Tsukimoto, A.: *Untersuchungen zur Totenpflege (kispum) im Alten Mesopotamien.* AOAT 216. Kevelaer/NeukirchenVluyn. 1985.

- UrOnline UrOnline Project <http://www.ur-online.org/> (utolsó elérés: 2022. 11. 28.)
- Valk 2016 Valk, J.: They Enjoy Syrup and Ghee at Tables of Silver and Gold. Infant Loss in Ancient Mesopotamia. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 59. 2016. 695-74.
- Van De Mieroop 1992 Van De Mieroop, M.: *Society and Enterprise in Old Babylonian Ur*. Berliner Beiträge zum vorderen Orient 12. Berlin. 1992.
- Wilcke 1983 Wilcke, C.: Nachlese zu A. Poebels Babylonian Legal and Business Documents From the Time of the First Dynasty of Babylon Chiefly From Nippur (BE 6/2) Teil 1. *Zeitschrift für Assyriologie* 73/1. 1983. 48-66.
- Woolley – Mallowan 1976 Woolley, L. – Mallowan, M.: *Ur Excavations 7. The Old Babylonian Period*. London. 1976.